

OĞUZ TÜRKLERİNDEN BUGÜNE GELEN TÜRK KÜLTÜRÜNÜN İZİNDEN: KLÂSİK TÜRK ŞAİRLERİNİN DİLİNDEN AND İÇMEK*

Doç. Dr. Şevkiye KAZAN NAS**

Öz

Edebiyat ve toplum, çok eski zamanlardan beri hep iç içe olmuş; klâsik Türk şairleri, toplumdaki kendilerini soyutlayıp bağlarını koparmamışlar; içinde yaşadıkları toplumun kültürünü, geleneklerini, alışkanlıklarını, inançlarını, sosyal ve siyasî olaylarını eserlerine aktarmışlardır. Şairler, doğrudan ya da dolaylı olarak günlük yaşam gerçeklerini ve kültürlerini şiirlerine yansıtırken okuyucusuna sıradan günlük gerçekler olarak değil, edebî sanatların yardımıyla şiir sanatının bir parçası, anlatıma zenginlik katan öğeler olarak sunmuşlardır.

Çalışmamızda Oğuz Türklerinden bugüne gelen ve kültürümüzde hep var olan “kan yalaşarak dost olmak, yemin etmek” anlamlarında “and/ant içmek” deyiminin ve bununla ilgili birtakım inanış ve geleneklerin klâsik Türk şiirinde nasıl yer aldığı üzerinde durulmuş; çeşitli şairlerin şiirlerinden alınan örnek beyitlerle toplum yaşamı ve kültürünün klâsik Türk şiirinde kendisine nasıl yer bulduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: And İçmek, Kan Yalaşmak, Yemin Etmek, Klâsik Türk Şiiri.

The Cultural Track Coming From Oguz Turks To Today: Taking An Oath From Language Of Classical Turkish Poets

Abstract

Literature and society have always intertwined since old times. Classical Turkish poets, too, have not disassociated from society by isolating themselves. Their poems have been reflected traditions, habits, beliefs, social and political events of the society they lived in. Poets have presented the realities

* Bu makale 15. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sevkazan@gmail.com

and cultures of daily life reflecting directly or indirectly to their poems not as ordinary daily facts but as a part of the art of poem with the help of literary arts that enriches the expression.

In this report, it will have been dwelled on how “take an oath” phrase meaning to “make friends by licking each other’s blood and to vow”, used from Oguz Turks to today and how some beliefs and traditions about this phrase took place in Classical Turkish poetry. Moreover, it will have been tried to examine how Classical Turkish poetry found social and the cultural life by taking example from poems of various poets.

Keywords: Taking An Oath, Lick Each Other’s Blood, Vow, Classical Turkish Poetry.

Giriş

And kelimesi, Türkçe Sözlük’te¹ “ant” şekliyle “Tanrı’yi veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, yemin; kendi kendine söz verme, ahit”; Divanü Lügati’t-Türk² ile Kutadgu Bilig’de³ “and” olarak ve bugün bilinen anlamlarıyla yer almaktadır.

Türk dillerinde genellikle bir kelime grubuyla ifade edilen “and” kelimesi “yemin, kasam/gasam, and/ant” gibi isim ile “ber-(ver-), et-(it-), kıl-, iç-(iş-)” fiillerinden meydana gelmiştir. Kazakça ve Kırgızca “ant ber-”, Türkiye Türkçesinde ve Gagavuzcada “yemin et-”, Kazan Tatarcasında “ant it-”, Uygurcada “gasam kıl-” gibi ifadelerin yanı sıra, Türk dilleri ve lehçelerinin büyük çoğunluğunda ant içmek deyimi veya onun fonetik türleri (Azerbaycan Türkçesinde and içmek, Kazakca ant işu vs.) kullanılmaktadır.⁴

“Karşılıklı kan içerek ahiret kardeşliğine kabul merasimi”⁵ olarak da tanımlı yapılan and/ant içmek tabiri, “and/andını bozmak, andın sımak, and saklamak, and vermek/verdirmek, andını yere komak” şeklinde yer almış ve “yemin” kelimesi de “and” ile aynı anlam ilgisi içinde kullanılmıştır.⁶

Uzun bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyada var olan and içmenin eski bir Turan geleneğinden kaynaklandığı görüşüne katılan Kazak Türkolog N.B. Karaseva, iki tarafın damarlarını keserek bir kaptan kanlarını içtiklerini ve bunun da güya ebedi bağlılık yemini olduğunu söyler.⁷

Eyüboğlu’na göre⁸ and, Moğolca kan kardeşi, amca, dayı anlamlarına gelen “anda” kelimesindedir ve Moğol töresine göre, iki ayrı boydan olan kimse,

¹ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 2005, s. 104.

² Besim Atalay (çev.), *Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügati’t-Türk, I- IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 24.

³ Reşit Rahmeti Arat (çev.), *Kutadgu Bilig*, Kocabalı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1098.

⁴ Vugar Sultanazade, “Mitoloji ve Folklorla İlgili Bazı Ortak Dil Unsurlarının Kaynağı”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Ankara 2012, s. 75.

⁵ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Cilt: 1, Simurg, İstanbul 2002, s. 175.

⁶ İsmail Parlatur (haz.), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006, s. 88-89, s. 1831; *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 104, s. 2163.

⁷ Karaseva 1965: 2028’den aktaran Sultanazade, *Mitoloji ve Folklorla İlgili Bazı Ortak Dil Unsurlarının Kaynağı*, Ankara 2012, s. 76.

⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004, s. 31.

birer damla kanını bir kaba damlatır, şerbetle karıştırır, karşılıklı içerler. Bu durumda ikisi de kan kardeşi olur ki buna and içmek denir.

“And içmek” kavramını Babil metinlerine dayandıran ve bu deyiminin kökenini ayrıntılı bir şekilde ele alan Sultanzade’ye göre etimolojinin esin kaynağı Herodotus’un Tarih kitabında İskitlerle ilgili verdiği bilgilerden kaynaklanır. İskitler and içerken ve tantanalı antlaşmalarda büyük kabın içine şarap doldurmakta, yemin eden iki tarafın iğne batırma veya bıçakla hafif kesme suretiyle kanlarından oraya akıtmakta ve daha sonra bir kılıç, birkaç ok, bir savaş baltasıyla bir mızrak sokarak dua sözleri söyleyip şarap ve kan karışımını içmektedirler.⁹ Eski Türklerdeki kan bağı ve evlilik dışı dostluk bağlarının kurulmasında önemli rol oynayan and içme törenleriyle ilgili tarihî bilgiyi M.Ö. I. yüzyıla dayandıran ve bu konuda ayrıntılı olarak bilgi veren Abdülkadir İnan’a¹⁰ göre, kardeş veya dost olmak isteyenlerin kanlarını bir içkiye karıştırarak içmeleri eski dönem antlaşmalarının en önemli şartlarından biridir. İslamiyet’ten önce Türk toplumlarında, yazının icat edilmediği dönemlerde, yazılı bir metin üzerinde anlaşma yapmak mümkün olmadığı için bir devlet ile yapılan fikir birlikteliği “and içme” adı verilen törenlerle gerçekleştirilmiştir. Birden fazla kişinin, bir söz veya davranış üzerinde sözleşip, bunlar üzerinde Tanrı’yı şahit kılarak anlaştıkları “and içmek” törenlerinde “tolu” adı verilen “and kadehi” kaldırılıp içilmiştir. “Kan, silah, karşılıklı hediye alıp verme, bir nesneyi kertme, ayı kafası ve derisi, turnak yalama” and içme ritüellerindedir.¹¹ Kan kardeşliğine bağlı andı, Herodot başta olmak üzere diğer tarihçi ve tarihî belgelere dayandırarak İskitlere kadar taşıyan İlhami Durmuş,¹² bu tarihçilerin İskit toplumunda yer alan bazı isimler etrafında birbirleriyle olan dostluk ilişkileri sonucunda meydana getirdikleri and içme pratiklerine ve and içtikten sonra aralarında gelişen olaylara yer verdikten sonra kan üzerine and içip kan kardeşi olan şahısların birbirleri için her türlü eziyet ve cefaya katlandıklarını hatta ölüme gittiklerini belirtir.

Anda dayalı kan kardeşi olanlar; şahitler önünde, kollarında bir damar yararak kanlarını bir fincan içine akıtmakta, bunu süt veya kımızla karıştırarak her birisi bu içkinin yarısını içmektedirler. Böylece ikisi de Türkçe ve Moğolcada aynı manaya gelen “anda” olmaktadır. Bu şekilde kan kardeşi olmak âdeti günümüzde Batı Türk dünyasında yoksa da çocuklar arasında yakını ile kolunu kanatarak içmek hali mevcuttur. Türkçede kullandığımız “and içmek” tabiri de bu eski Türk âdetinin kalıntılarındanır.¹³

Türk siyasî ve sosyal hayatında zengin örneklerine rastlanılan and içme ve kan kardeşliği Erhan Aktaş’a göre, tarihî süreç içerisinde Macarlarda da görülmektedir. Macar hanlarının başa geçmesiyle hanlara yakın çevresi tara-

⁹ Herodotus 1977:293’ten aktaran Sultanzade, *Mitoloji ve Folklorla İlgili Bazı Ortak Dil Unsurlarının Kaynağı*, Ankara 2012, s. 76.

¹⁰ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 4, 1948, s. 279-290.

¹¹ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant”, 1948, s. 279-290.

¹² İlhami Durmuş, “Türk Kültür Çevresinde Ant”, *Millî Folklor*, Yıl: 21, Sayı: 84, Ankara 2009, s. 97-106.

¹³ Yazıksız 1316:60’tan aktaran Durmuş, “Türk Kültür Çevresinde Ant”, 2009, s. 102.

findan biat edilmesi ve mağlubun galibe itaat edilmesi söz konusudur. Macar kültüründe bir hükümdar tayin edildiğinde hükümdara bağlılığı bildirilmenin bir göstergesidir.¹⁴ Türklerin Müslümanlığı seçmesinden sonra, Kur'an'da kan içmenin, kan yalamanın haram kılınmasına¹⁵ ve bu uygulamaların giderek azalmasına rağmen sembolik veya gerçek şekliyle tarafların kanlarını içme, kanlarını birbirlerine karıştırma şeklinde bir gelenek olarak devam etmiştir. Eski Türklerde kadeh kaldırarak yemin etmedeki “*kadeh kaldırma*” geleneği, bugün de herkesin “*sağlığınıza, şerefimize*” gibi bir söz kullanarak kadehi ağzına götürmesi olarak görülmekte ve dostluk ifadesi olarak anlaşılmaktadır.

1. Kan Kardeşliğine Dayalı And

Kan ve canın aynı şey olarak kabul edildiği Türk kültüründe kanları bir birine karışan kimselerin hayat ve ölümlerinin de birbirleriyle bağlanmış olduğuna inanılmaktaydı.¹⁶ Aynı anne ve babadan olmadığı halde bir birinin kanını emerek ya da yalayarak kardeşlik andı içmek/dost olmak anlamında “*and içmek*”le ilgili olarak klâsik Türk şiirinde pek çok beyitle karşılaşılabilir. Beyitlerde genellikle sevgili, âşık ve rakip üzerinden kana bağlı olarak bir sözleşme, tarafların verdikleri sözü kanlarıyla pekiştirme söz konusudur.

a. Sevgili İle Âşığın Kan Kardeşliği, Dostluğu

Şairin bir silaha teşbih ettiği sevgilinin gözlerinden ve gamzesinden gelen oklar, âşığın sinisini delip geçmektedir. Bu yüzden âşığın sinesi, yaralı ve kanlıdır. Şair bu durumu güzel bir benzetmeyle sevgilinin yan bakış oklarıyla kılıcının can almak için yoldaş olduklarını, âşığın sinesinin üzerinde kan yalaşıp kan kardeşi olduklarını söylemekte ve and içmeyi hatırlatmaktadır:

Oklarun cân almağa tıgunla yoldaş oldular
Sinem üzre **kan yalaşdılar karındaş oldular**

(Âhî, G.22/1)

Kan içmege **kardaş oluban** tırle tıguñ
Cânümde benüm kavlı idüben **kan yalaşmış**

(Seyrî, G.169/2)

Sevgilinin kendisiyle kan yalaşmanın, dost olmanın imkânsızlığını bilen âşık, sevgilinin bakışlarının oklarıyla oluşabilecek bir kan kardeşliğinin hayalini kurmaktadır:

¹⁴ Erhan Aktaş, “Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği”, *Yemin Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 111-112.

¹⁵ [Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı... (Bakara, 2/173)]; [Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı... (Mâide, 5/3)]; [De ki: “Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum... (En'âm, 6/145)]; [Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı... (Nahl, 16/115)].

¹⁶ İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, 1948, s. 287.

Dem-be-dem kan yutduğum budur ki hûnî okların

Kan yalaşmayınca kimseyle karındaş olmadı

(Necâti, G.608/2)

Sevgilinin kirpiği, gözünün öldürücü bir silahı durumundadır. Göze ve yay olarak düşünülen kaşa olan yakınlığı buna sebep olan unsurdur. “Ben kan yutarım, kirpiğin kanımı içer; sanki biz bir kanı yalayan iki kardeş olmuşuz” sözleriyle şair, and içme olayıyla pekiştirilen yakınlıktan söz ederken kendi çektiği dert ve acının büyüklüğünü de anlatır:

Ben kan yudaram gamzen içer kanımı gûyâ

Bir kan yalaşur iki karındaşlarız biz

(Necâti, G.232/6)

Sevgilinin yaya benzeyen kaşlarından attığı kirpik oklarıyla âşığın yüreği kanlıdır ve her zaman sevgilinin oklarının hedefi durumundadır. Beyitte şair, âşığın yüreğini yaralayan bu okla kılıcın kanyla ciğer kanının karışmasından, bulaşmasından dolayı kan kardeşi olduklarını söyleyerek and içmeyi hatırlatmaktadır. İki kardeş gibi daima bir yerde yaşlansalar ne olur, buna şaşılır mı? Onlar, yürekte kan yalamış ve kardeş olmuşlardır:

Birâderler gibi bir yirde yaşlansa n’ola her dem

Cigerde tîr-i dil-dûzunla tîğün **kan yalaşmışdur**

(Süheyli, G.97/5)

Sevgilinin dudağını renk, lezzet ve şekil bakımından kadehe benzeten şair, sevgiliye seslenerek kendisine dudağını sunmasını ve karşılığında da ondan yüreğinin kanını içmesini arzulamakta; böylelikle sevgiliye daha yakın olmayı düşünmektedir:

Lebûni sun bana iç uş yüregümün kanını

Ayruluğu giderüp yinile it kan olalum

(Kadı Burhaneddin, G.871/3)

Âşığın gözlerinden kanlı yaşlar akmaktadır. Şarap ile âşığın kanlı gözyaşları arasında renk bakımından ilgi kuran şair, onların kan içip kardeş olduklarından söz eder. Şaraptan kasıt, sevgilinin dudaklarıdır:

Kanlı yaşumla **kan yalaşup kardaş oldılar**

Anuñ için gözüme gelüben gider şarâb

(Seyri, G.28/4)

Ağız, dudakla birlikte bir bütünlük gösteren güzellik unsurudur. Dudak, ağzın gözle görünen kısmıdır ve ağızdan ayrı düşünülemez. Sevgilinin dudağı ile içki kadehi arasında renk, şekil ve lezzet bakımından ilgi kuran şair, dudak ile şarabın içki meclisinde kan yalaşip kardeş olduklarından söz eder:

Kan yalaşup lebûn ile sâgar

Oldılar ey sanem birâderler

(Emri, Kt.192/1)

Hemşire oldu duhter-i rez la'l-i dilbere
Mecliste **kan yalaşdılar** akd-ı uhuvvetle

(Sâmî, G.117/3)

Kan ile dudak arasındaki benzetmede “*kan dökmek, kan yutmak, kan içmek*” gibi tabirler rol oynamaktadır. Âşık, sevgilinin dudaklarını kendisinin kanını içmekle itham eder ve kan kardeşliği veya and içme anlamlarında kullanır.

b. Sarhoşların, Katillerin Kan Dökmesi ve Kan Kardeşliği

Sarhoş olup ne yaptığını bilmez kişilerin bir birlerini öldürmelerini devrin âdeti kan yalaşma, and içme olarak değerlendiren şair, bu durumdan şikâyetçidir:

A'dât-ı asrı gör kim öldürürler birbirini
Kan yalaşmak âdetin icrâ için sarhoşlar

(Müverrih Râşid)

c. Bedenlerle Savaş Aletlerinin Kan Kardeşliği

“*Kan yalaşmak âdeti zayı olmadı; sonunda cisim/bedenlerle kılıçlar, kardeşlik anlaşmasını imzaladılar.*” sözleriyle şair, hem düşmanlığın sona erip anlaşmanın imzalandığını hem de çok kan döküldüğünü ve böylece kanı dökülen kişilerle kılıçların kan kardeşi olduklarını belirtir:

Kan yalaşmak revîşi olmadı zâyi' âhir
Tigle eylediler 'akd-ı uhuvvet escâm

(Nâbî, K.13/30)

d. Rind İle Şarabın Kan Kardeşliği

Bir beyitte rindin şarapla kan kardeşi olması arzulanırken diğer beyitte rindin şarapla kan yalaşması ve zevk ve safa ile kardeş olması anlatılmaktadır:

Ey pîr-i bâde birbirine **kan yalaşdırıp**
Bî-çâre rindi duhter-i rezle birâder et

(Lebib, G.11/6)

İkilikden geçmişüz birliğe irdük zâhidâ
İyş ile kardaş okışduk **kan yalaşduk** câm ile

(Revânî, G.353/4)

2. Kendi Kendine And İçme/Yemin Etme

a. Sevgilinin And İçmesi

Sevgilinin gözü, gamzesi, kirpik ve kaş, beyitlerde ayrı ayrı olarak bir güzellik unsuru olarak anılsa da aslında göz terkininin birer parçasıdır. Sevgilinin gözü, zalimdir, kan dökücüdür. Sevgilinin kirpiği, gamzesi, cevr ü cefası, âşık üzerinde kılıç etkisi yapar, onu yaralar. Gözün, kirpiklerin veya gamzenin hedefi; âşığın canı, gönlü, sinesidir.

Sevgiliye seslenen âşık, “*Ben senin zülfünün çok başlı, vefasız olduğunu biliyordum, anlıyordum. Şu kan dökücü, öldürücü yan bakışın and içerek beni*

buna inandırdı.” sözleriyle and içmeyi sevgilinin yan bakışının kan içici olmasıyla ilişkilendirir:

Ben bilür idüm zülfün çok başlu vefâsuzdur
Şol gamze-i hûn-rîzûn and içdi inandırdı

(Necâtî, G.576/7)

Sevgilinin saçlarının “*târ*”la münasebeti, inceliği ve uzunluğudur. Saç, âşığın gönlünün ve canının bulunduğu yer olması sebebiyle bir darağacı olarak tasavvur edilir. Uzunluğu ve kıvrımlı şekil benzerliği, bu tasavvura sebep olan unsurdur. Sevgilinin urgana benzetilen saçında can veren, âşığın canı ve gönlüdür. Sevgilinin saçları, âşıkların canlarını verecekleri iptir, urgandır. Sevgili, âşığını urgana benzeyen saçları ile asacağına dair saçının her teline and içmiştir:

Vefâsına idüp her târ-ı zülfî başına bir and
Beni ol riştelere sardı urgân takdı da gitdi

(Şühî, G.195/3)

b. Âşığın And İçmesi/Yemin Etmesi

Âşık, şarabı bırakma konusunda sürekli uyarılmaktadır. Ancak o, şaraba and içmeyi reddeder ve şarap içmemek için yemin etti dediklerinde sakinin elinden kadehi hemen alıp içer.

And içdi bâde içmege dilerse Enverî
Sâkî elinden ayagı el-ân içer alur

(Enverî, G.97/5)

Baki için şarap içmemeye yemin etti demişler. Şarap içmek varken neden and içsin ki... O, gül gibi kadehi eline alır yine de o andı içmez:

Bâkiyi mey-i nâba **yemîn itdi** demişler
Gül gibi ele sâgar alup **içmez ol andı**

(Bâkî, 524/5)

Aşağıdaki beyitte de şairin şarabı bıraktığına dair sofiyi inandırmak amacıyla edilen yemin söz konusudur:

İnanmaz sofi meyden geçdüğüne
Necâtî and içüp inandırığör

(Necâtî, G.106/6)

Sevgili, âşıklarına reva gördüğü her türlü eziyeti göz vasıtasıyla yapar. Kaş, gözün elindeki yaydır ve gamze, kirpik oklarını bu yay vasıtasıyla âşığın sinesine yağdırır. Sevgilinin gözüne kan gelmesi demek, âşığına reva gördüğü her türlü eziyeti göz vasıtasıyla yapmasıdır. Zahid, dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına yabancı olan bir tiptir ve gerçek âşığın yanında tezatlık oluşturur. Zahidin kanını içmeye yemin eden âşık, sevgilinin kan içici gözlerinden gelecek olan cefayı beklemektedir:

Zâhidün kanını nüş eylemege and içdüm
Çeşm-i yâre hele sabr eyle biraz kan gelsün

(Nevres-i Kadim, G.109/2)

3. Kargışa Dayalı And İçmek

İki kişinin ya da varlığın kan kardeşliğini esas alan ve dost olmaya yönelik and içmelerinden başka bireylerin tek başlarına da and içtikleri ya da yemin ettikleri görülür. Yemin etmek ya da and içmek bireysel olduğu için kan kardeşliği ya da kan yalaşma söz konusu değildir. Yemin eden kişi, bir şeyi gerçekleştirmemesi, sözünde durmaması ve yalan söylemesi halinde lanetlenmesini ister.¹⁷

Âşığın “ettiğim yemine inanmazsan canımı al, verdiğim cevaba kanmaz/ inanmazsan kanımı iç” diye sevgiliye seslendiği beyitte kan içmek için yemin etme söz konusudur:

Cânım al anduma inanmaz isen
Kanımı iç cevâba kanmaz isen

(Vücûdî, Hayal ü Yâr/2219)

Halk arasında bir kişinin herhangi bir şey için and içerken, “yalan söylersem, sözümde durmazsam” şeklinde kendini lanetlemesi ve kötülük bulması üzerine yemin etmesi sıkça görülür. Beyitte âşık, bir daha içmeyeceğine dair sevgiliye “içersem senin kulun kölen olayım” şeklinde and içmektedir:

Gözleri oğrı yarın içmemege and iç dir
Serv-i âzâdına bu bende gulâm içer isem

(Kadı Burhaneddin, G.1121/4)

Âşık, sevgilinin kapısından başka bir yere and içtiğinden dolayı, günahından arınmak ve kendisini affettirmek için, sevgilinin ayağının tozuyla kefareti ödemek istemektedir. Aslında sevgilinin yolunun toprağına yüz sürmek âşık için bir şereftir:

Tapundan özgeye and içmişüz göremezüz
Ayağının toziyle kefaret oldı bize

(Kadı Burhaneddin, G.164/3)

a. Yeminini Tutmak ve Yeminini Bozmak

Kadı, sevgilinin dudaklarını görünce sarhoşlara içki içmeme konusunda tevbe ettirmeye and içti. O günden beri bu yeminini tutmaktadır:

Görelen leblerin and içdi kâdî
Ki dahi virmeye mey-hâra tevbe

(Necâtî, G.554/2)

Şair, yanağın Mushaf'ını öperek yemin etmekte ve yemin tutma konusundaki sadakatini ispatlamaya çalışmaktadır:

Öpüp kitâb-ı ruhun eyledüm hezâr kasem
O şûha sıdk-ı derûnum inandırınca dek

(Nâbî, G.406/8)

Yapılması kesinlikle icap eden, mutlaka yapılmak üzere verilmiş söz, yemin etmek anlamındaki “boyun borcu olmak” aynı zamanda can borcu, vefa

¹⁷ Durmuş, “a.g.m.”, s. 103.

borcu demektir. Sevgilinin perçemlerine kuvvetli bir şekilde tutmayı boyun borcu olarak düşünen âşık, elindeki o bağı çözülmemesini diler. Âşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Bu bağlanışta kurtulma ihtimalinin azalmasıyla âşık da muradına ulaşacaktır.

Boynumun borcu ol olsun perçemün muhkem dutam
Üşse 'âlem başuna çözülmeye elden o bağ

(Rezmî, G.243/3)

Sözünden dönmek, sözünü tutmamak anlamlarında beyitlerde “*andını sımak, ahdini bozmak, yemini sımak, tevbe sımak, peyman-şikest*” tabirleriyle sıkça karşılaşılmaktadır. Sözünü tutmamak, yeminini bozmak sevgilinin vasıflarındandır. Sevgiliye serzenişte bulunan âşık, onu sözünde durmamakla, yeminini bozmakla itham eder:

Güzellere düşen oldur sımaya peymânın
Gerekdür eyleye bağlar hemişe ahde vefâ

(Amrî, K.1/17)

Sevgili, rakibi dost edinmem, diyerek yemin etmiş ama şeytan rakip, onun yeminini bozdurmuştur. Rakibin şeytan olarak tasavvuru, sevgiliyi kandırmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sevgilinin âşığı ihmali ve rakibe aşırı ilgi göstermesi âşığın rakibi şeytan olarak görmesine sebep olur:

Rakîbi hem-dem itmem diyü va'd itmişdi cânâne
Bozup 'ahdin bile salındı yine uydı şeytâne

(Vecihî, mt.6)

Âşıkların şaraba düşkünlükleri, şarabın sevgilinin dudağını öpme arzusunundandır. Dudaklar, katışıksız bir şarap gibidir. Dudağın şarapla ilgisi, şaraba olan tövbelerin bozulduğu bir vakte ya da mevsime veya şarabın meclislerde dolaştırılması özelliğine dayanır:

Var idi peymânenün terkine peymânım velî
Tevbeler sındı lebün devrinde peymânım gibi

(Ahmed Paşa, G.306/4)

Sarhoşların içkiyi bırakmaları çok zordur. Ne kadar tövbe etseler de tövbelerini bozarlar ve kötü davranışlarına devam ederler. Sarhoş, meyhaneci cırağı ne kadar tövbe etse de bir eli içki kadehinde diğer eli silahının kabzasında bekler:

Tevbeler mi tayanur muğ-beçe-i bed-meste
Bir eli câm ü biri kabza-i pinyâldedür

(Sâbit, G.97/4)

Gerçek âşığın yanında tezatlık oluşturan sûfi, şarap içmemek için ettiği yeminini bozmuştur. Sûfi, and bulsa içer ve şarap kadehi bulsa içer:

Sûfi câm-ı meye itdüğü **yeminini sıdı**
And bulsa içer ü sâgar-ı meye bulsa içer

(Meâlî, G.239/3)

b. Yalan Yere And İçmek/Yemin Etmek

Sevgilinin bakış oklarının kendi yüreğini deldiğinden, yaraladığından söz eden ve “and içme” kelimesini hem yemin etmek hem de kan içmek anlamlarında tevriyeli olarak kullanan şair, kanlı göz suyunu gösterip sözlerinin doğru olduğunu yemin etse de günah olmayacağını söyler:

Ciger deldi hadengün uşda peykânunda hûn-âbı
Sözümde togriyam çün **and içersen hem vebâl olmaz**

(Celîlî, G.149/3)

“Sûfî, bana şarap içme konusunda and içmemi söyler. Ben onun gibi yalan yere and içmem” diyen şair, sûfinin yalancı olduğunu ve gerçek aşktan uzak olduğunu ima eder:

Sûfî baña eydür ki şerâb içmege and iç
And içmezem anun gibi yalan yire vallâ

(Meâlî, G.46/4)

İçki içmemek için and içmek/yemin etmek isteyen şair, aşkın örf ve âdetine göre şaraba tevbe etmenin günah olduğunu söyler:

And içmek istedüm mey-i nâb içmege velî
Âyîn-i ışk içinde danışdum günâh imiş

(Hayretî, G.159/4)

Dördüncü felekte bulunan güneş, diğer gezegenlerin sultanıdır. Gezegenler bu sultanın çeşitli hizmetlerinde bulunan görevlilerdir. Güneş; aydınlığı, sıcaklığı ve güzelliği nedeniyle sevgilidir. Birinci felekte yer alan ay, ışığını güneşten alır. Sevgilinin âşığın nazarında değeri ve âşığın sevgiliyi yüceltme arzusunun görüldüğü beyitte sevgili, bir sultandır, güneştir. Âşık ise bir kuldur, aydır. Âşık, bilinen doğa olayını güzel bir nedene bağlayarak yemin etse de başının ağrımayacağını söyler:

And içerse başı ağrımaya mihrün zerrece
Kim kamer sen pâdişâhun bendesidür kemterîn

(Necâtî, K.20/23)

“Yemin etsem başım ağrımaz, yemin etsem günah olmaz” tabiri, “Gerçek olduğuna hiç korkmadan yemin etmeye hazırım. Bundan hiçbir sıkıntı duymam.” anlamında kullanılır. Günümüzde de “yemin etsem başım ağrımaz” tabiri, muhtemelen şarap içtikten sonra baş ağrısı yapmasına bir gönderme olarak “rahatlıkla yemin edebilirim, and içsem başım bile ağrımaz” anlamında bir söyleyiş şekli¹⁸ olmalıdır:

Câm-ı lebünde bâde gibi yok diyü humâr
And içsem ağrımaz başum ey şûh-ı şîve-kâr

(Nâbî, mat.14)

¹⁸ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016, s. 332.

Dudağın “çeşme-i hayvan”la ilgisi, can verme özelliğine dayanır. Âşığı, sağlığına kavuşturacak tek şey, sevgilinin dudaklarıdır. Âb-ı hayat, “sevgilinin dudakları olmaksızın âşığa bir zehir gibidir. Âşık, bu konuda rahatlıkla yemin edebilirim, yemin etsem de başım ağrımaz” demektedir:

Zâtîyâ ger **and içersenm agrımaz başum** benüm
Çeşme-i hayvân leb-i cânânesüz semdür bana

(Zâtî, G.3/7)

Sevgiliden gelen acı ve ıstıraplar en şiddetli olarak yürekte duyulur. Gönle yöneldiği kabul edilen bu acı ve sıkıntılar sevgilinin gözlerinden ve bakışlarından hâsıl olmakta ve âşığın yüreğini bir ok olarak delmekte ve yaralamaktadır. “Kan saçan gönül yaraları bana elem vermedi. Yemin etsem de başım ağrımaz.” diyen şair bu durumdan memnundur. Âşığın yüreği yaralı ve kanlıdır. Gerçekte de yürek daima kanlıdır, kanla doludur:

Virmedi bana elem zahm-ı dil-i hûn-pâşum
And içersenm de eger ana agrımaz başum

(Azmizâde Hâleti, mûf./346)

4. And İçme/Yemin Etme Şekilleri

Türk kültüründe and, kutlu sayılan varlıklar üzerine yapılmış ve bu nedenle kutlu olarak kabul edilen şeyler and içmede temel unsur olmuştur. Eskiden beri “Allah, Peygamber, Mushaf, tuz-ekmek, kılıç hakkı için”, “birinin başının üzerine” gibi and içme/yemin etme şeklinde söyleyişler görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, Galata ahalisine verdiği ahitnameye “Ben ulu padişah, ulu şahenşah Sultan Mehmet Han bin Sultan Murat Han’ım. Yemin ederim ki yeri ve göğü yaradan Perverdigâr hakkı için ve Hazret-i Resul’un pak ve münevver, mutahhar ruhu için ve yedi Mushaf hakkı için ve dedem ruhu için ve babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarım başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halde Galata’nın halkı...” şeklinde başlar.¹⁹

a. Allah, Kur’an, Din ve İman Üzerine And İçmek/Yemin Etmek

Âşık, başka bir güzel sevmeyeceğine dair Tanrı’ya ve Tanrı’nın âyetlerinin üzerine and içmiştir:

And içeyim gayrı güzel sevmeye
Tanrıya vü Tanrının âyâtına

(Kethüdâzâde Ârif)

Tanrı, din ve iman adına, kutsal kitap üzerine yemin etme kaynağını dinsel gelenekten alan ve sıkça görülen bir davranıştır. Aşağıdaki beyitte din ve iman üzerine yemin etme söz konusudur:

İkiniz de olmamış mâlik ona aldım haber
Çarh-ı pîrin and verdim dînine îmânına

(Nedîm, K.21/16)

¹⁹ Çarşılı 1983: s.7’den aktaran İlhami Durmuş, “Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar”, *Millî Folklor*, Sayı: 89, Ankara 2011, s. 103.

Allah'ın rahmetinden mahrum olarak lânetlenmiş, kovulmuş rakip, olmayan dini için “*dinim için*” diye and içmektedir. Olmayan bir şey için yok yere and içilmez:

And içse rakibin sanemâ dînüm için dir
Yok yire niçe andlar içer gör o la'îni

(Adli, G.134/5)

Söylenen sözlerin daha inandırıcı olması için kutsal kitap olarak kabul edilen Kur'an üzerine yemin edilir. Bu, sorumluluğu ağır olan ve Kur'an'ı alarak öpüp başa koyma şeklinde yapılan bir yemindir ve beyitlerde “*Mushaf hakkı için*” şeklinde ifade edilmektedir.

Yüzün Mushaf olarak düşünülmesinin sebebi, yanağın parlaklığıdır. Yüzün üzerindeki ayva tüyleri ile kitap üzerindeki yazı, şekil ve çizgilerle ilgi kurulmasından dolayıdır. Sevgilinin ayva tüylerini âyet olarak hayal eden şair, bunları herkese anlatmak istemektedir. Şair, yanağın Mushafını öpüp and içmektedir:

'Ayniyâ her gize vasf itmege hatt-ı ruhını
Büs idüp and içerüm Mushaf-ı ruhsâra sabâh

(Antepli Aynî, G.21/7)

Sevgilinin güzelliğinin Mushaf'a benzetildiği bir diğer beyitte sevgili, âşığa cefa etmemek için güzelliğinin Mushaf'ı üzerine yemin etmiştir:

Süheylî bir dahı cefâ kılmamaga
Mushaf-ı hüsnine and içdi ol âfet kat kat

(Süheylî, G.36/6)

Aşağıdaki beyitlerde de yüzün Mushaf'a benzetilmesi, güzelliğin âyet olarak tasavvuruna dayanmaktadır. Öpülüp başa götürüldükten sonra Mushaf'ın üzerine el basılarak yemin edilmesi söz konusudur:

Kapuna kul oldum diyü Ahmed öpüp and içmege
Mushaf yüzünde yazılan şol âyet-i Rahmânı sun

(Ahmed Paşa, G.223/8)

Hat ber-âverde ruhun sevdüm didüm virdi kasem
Didi gel imdi elün bu mushaf-ı Kur'an'a bas

(Birri, G.192/5)

Yüzün Mushaf'a benzetildiği bir diğer beyitte zülf, o Mushaf'ı tutan ele benzetilmiştir. Zülf, âşığın gönlünü tutsak etmiş ancak bu durumu inkâr etmektedir. Şair sevgilinin ele benzettiği zülfünün Mushaf'a benzeyen yanağını tuttuğunu söyleyerek hüsn-i talil sanatı yapmaktadır:

Gönüller aldığın inkâr ider meger zülfün
Elini mushafa urmuş yemin ider zülfün

(Bâkî, G.250/1)

b. Birinin Başı Üzerine And İçmek/Yemin Etmek

Herhangi bir hususta söylenen söze kuvvet vermek ya da inanmakta tereddüt gösteren muhatabı ikna etmek için anne, baba, çocuk veya sevilen birisi-

nin üzerine yemin edilir. Şaire göre sevdiklerin başı için yemin etmek tehlikeli bir şeydir ve bundan sakınmak gerekir:

Hazer eyle hazer and içme ey yâr
Ogul beg kardaşun başına zinhâr

(Yûsuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb/5879)

Rakibin en önemli özelliği sevgilinin ilgisine mazhar olmak ve onun yakınında bulunmaktır. Sevgilinin âşığı ihmali ve rakibe, lâayık olmadığı hâlde gösterdiği ilgi, âşığın rakibi düşman olarak görmesine sebep olur.

“Rakibin başı için sürekli yemin edermişsin. Gel, kılıç/seyf duası hakkı için bir iyilik yap o başı kes” diye seslenen şair her iki beyitte de sevgiliye hitaben “anı kes” sözünü yemin etmeyi kes/bırak ve rakibin başını kes anlamlarında tevriyeli olarak kullanmıştır.

And içermişsin rakîbün başına her dem şehâ
Gel du‘â-yı seyf hakkıyçün kerem kıl anı kese

(Zâtî, G.571/3)

İçme and ey gözi cellâd rakîbün başına
Kerem it seyf du‘âsı hakkıçün anı kes

(Zâtî, G.1302/5)

“Güzeller sürekli olarak Revânî’nin başı için yemin etseler buna şaşılır mı? Çünkü senin kulun bir ayak toprağıdır.” diyen şair/âşık, sevgili uğruna başını seve seve feda edebileceğini, onun yolunda toprak olabileceğini söylemektedir. Sevgilinin yolunda toprak olmak, üzerine yemin edilecek derecede değer ve kudsiyet kazanmak demektir.²⁰

Başına and içseler her dem ‘aceb mi hüblar
Çün Revânî benden ey dil-ber ayak toprağıdur

(Revânî, G.48/7)

Şair, bir zamanlar kendisine değer verildiğini, başına yeminler edildiğini; ancak daha sonra muskaların içine kıvrılarak konan kâğıtlar gibi kendisinden yüz çevrildiğini söyler:

And içerlerdi hamâyıl gibi başuma ezel
Şimdi döndürdi yüzün her kişi tûmâr gibi

(Revânî, G.457/4)

Halk arasında kutsallık kazanmış şahsiyetlerin başı için de yemin edilir. Beyitte yüzü Mushaf kadar temiz bir kişinin başı üzerine edilen yeminden söz edilmektedir:

Yüzi Mushaf gibi olmuş mutahher
‘Aceb mi başına and içse iller

(Mesihî, mes./115)

²⁰ Şentürk, a.g.e., s. 455.

c. Kılıç Üzerine Yemin Etmek

Kılıç, kan kardeşliğine dayalı olarak gerçekleştirilen törenler ile tek kişinin gerçekleştirdiği yeminlerde de and malzemesi olarak kullanılmaktadır.²¹

Yemin idüp kılıcum kabzasına nezr itdüm
Bulup Nedîmi iki büse eyleyem isâr

(Nedim, K.7/27)

Şair, feleğin memduhun hamayil gibi asılı bulunan kılıcına gece gündüz yemin ettiğini ifade ederek güzel benzetme yapar:

And içer çarh hamâyil kılıcuna şeb u rüz
Ki seni şâh ide dünyâya kamu ucdan uca

(Sehî Bey, K.9/48)

d. Muska Üzerine And İçmek/Yemin Etmek

Muskanın içinde Allah'ın adı ya da âyetleri bulunduğu için beyitlerde muskanın üzerine and içme şeklinde bir yemin görülmektedir. Şair, muskaların boyna asılmasıyla boyna dolanan kol arasında bir ilgi kurmakta ve muska üzerine yemin etmektedir:

Boynuma saldı kolını aydur ki sev bini
Ayrılmamaga and iççerem şol hamâyile

(Kadı Burhaneddin, G.166/5)

Sonuç

Karşılıklı iki kişinin kan kardeşliğine/dostluğuna yönelik and içmeden başka bireylerin tek başlarına da and içtikleri/yemin ettikleri görülür. Bireysel and içmede kan kardeşliği ya da kan yalaşma söz konusu değildir. Ayrıca and içen kişi, bir şeyi gerçekleştirmemesi, sözünde durmaması ve yalan söylemesi durumunda lanetlenmesini ister.

Türk kültüründe hep var olan ve geniş bir coğrafyaya yayılan “and içmek”-le ilgili olarak klâsik Türk şiirinde pek çok beyitle karşılaşılmaktadır. Genellikle sevgili, âşık ve rakip üzerinden kana bağlı olarak bir sözleşme, tarafların verdikleri sözü kanlarıyla pekiştirme söz konusudur. Şairler, “kan yalamak”, “and içmek” tabirlerini ustalıkla bir araya getirerek yeteneklerini, dile olan hâkimiyetlerini göstermişlerdir.

Yeminleşme/and içme törenleri, kadehlere ya da içki kaplarına kanların damlatıldığı içkiyi içme şeklindedir. Klâsik Türk şiirinde ise bu kadeh ya da içki kabı genellikle sevgilinin dudakları ya da âşığın yüreğidir. Şair, kan dökmek, kan yutmak, kan içmek gibi tabirlerle birlikte kan ile dudak, kan ile göz arasında ilgi kurarak sevgiliyi âşığın kanını içmekle itham eder. Türk kültüründe ok, mızrak, savaş baltası, kılıç gibi silahlar, and törenlerinin en önemli unsurlarındandır. Klâsik Türk şiirinde de sevgilinin gözleri, gamzesi, kaş ve kirpikleri bu silahların yerini almıştır. Sevgilinin kendisiyle kan yalaşmanın, dost olmanın imkânsızlığını bilen âşık, çoğu zaman sevgilinin bakışlarının oklarıyla oluşabilecek bir kan kardeşliğinin hayalini kurar.

²¹ Durmuş, “a.g.m.”, s. 107-108.

Kaynaklar

- AKKAYA, Hüseyin: *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı (İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, Harvard Üniversitesi, Harvard 1996.
- AKTAŞ, Erhan: "Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği", *Yemin Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 109-114.
- ARAT, Reşit Rahmeti (çev.): *Kutadgu Bilig*, Kabcacı Yay., İstanbul 1996.
- ARSLAN, Mehmet: *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- ASLANTAŞ, Gazanfer: *Vecihî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1994.
- ATALAY, Besim (çev.): *Kaşgarlı Mahmud, Divânü Lûgati't-Türk, I- IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- AVŞAR, Ziya: *Revânî Divanı*, (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10643_revanidivaniziyaaavsarpdf.pdf?0) - (Erişim Tarihi: 29.05.2017).
- AYDEMİR, Yaşar: *Vücûdî, Hayal u Yâr*, Birleşik, Ankara 2007.
- BAYRAM, Yavuz: *Adlî Divanı*, Amasya Valiliği, Amasya 2008.
- BİLKAN, Ali Fuat: *Nâbî Divanı I-II*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1997.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M. Ali: *Hayretî, Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M. Ali: *Zâtî Divanı (Gazeller): Edisyon Kritik ve Transkripsiyon III*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.
- DURMUŞ, İlhami: "Türk Kültür Çevresinde Ant", *Millî Folklor*, Yıl: 21, Sayı: 84, Ankara 2009, s. 97-106.
- DURMUŞ, İlhami: "Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar", *Millî Folklor*, Sayı: 89, Ankara 2011, s. 100-108.
- ERGİN, Muharrem: *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.
- ERKUL, Rasih: *Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divânı*, Manisa 2000.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004.
- GÖKDEMİR, Gönül: "Türk Mitolojisinde Ant-Yemin Müessesesi", *Millî Folklor*, S. 59, Ankara 2003, s. 60-72.
- GÖKKAYA, Recep: *16. Asır Şairlerinden Seyrî ve Divan'ı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2017.
- GÜRBÜZ, Mehmet: *Rezmî Divânı (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2005.
- HARMANCI, M. Esat: *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ Divânı*, Ankara 2007. (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10650_girismetinpdf.pdf?0) - (Erişim Tarihi: 28.05.2017).
- İNAN, Abdulkadir: "Eski Türklerde ve Folklorunda Ant", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 4, 1948, s.279- 290.
- KAÇALIN, Mustafa S.: *Âhî Divânı*, (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10590_ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0) - (Erişim Tarihi: 28.05.2017).

KARTAL, Ahmet: *Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*, Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 2000.

KAZAN NAS, Şevkiye: *Celîlî Divanı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011.

KESKİN, Neslihan İlknur: *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

KUR'AN-I KERİM, http://kuran.diyaret.gov.tr/kuran_meal.pdf

KURNAZ, Cemal - TATCI, Mustafa: *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, MEB Yayınları, Ankara 2001.

KURTOĞLU, Orhan: *Lebib Divanı*, 2004. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0>) - (Erişim Tarihi: 29.05.2017).

KÜÇÜK, Sabahattin: *Bâki Divânı*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

MACİT, Muhsin: *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

MENGİ, Mesihî: *Mesihî Divanı*, AKM Yayınları, Ankara 1995.

ONAY, Ahmet Talât: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü - Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*, (haz. Cemal Kurnaz), Birleşik, Ankara 2007.

ÖZKAN, Ömer: *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 337-338.

ÖZTEKİN, Özge: *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara 2006.

PALA, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989.

PARLATIR, İsmail (haz): *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006.

SARAÇ, M.A. Yekta: *Emrî Divanı*, 2002. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>) - (Erişim Tarihi: 28.05.2017).

SULTANZADE, Vugar: "Mitoloji ve Folklorla İlgili Bazı Ortak Dil Unsurlarının Kaynağı", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19, 1, Ankara 2012, s. 73-90.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016, s. 331-332.

TARLAN, Ali Nihat: *Zâtî Divanı (Gazeller): Edisyon Kritik ve Transkripsiyon I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

TARLAN, Ali Nihat: *Zâtî Divanı (Gazeller): Edisyon Kritik ve Transkripsiyon II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

TARLAN, Ali Nihat: *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TARLAN, Ali Nihat: *Necatî Beg Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1997.

TİETZE, Andreas: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Birinci Cilt, Simurg, İstanbul 2002.

TOP, Yılmaz: *Şühî Divanı (İnceleme, Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.

YILMAZ, Müslüm: *Sehi Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.